

TAPANI HIETANIEMI 23.3.1958–3.10.2009

IN MEMORIAM

Tiede & edistys-lehden pitkäaikainen toimitussihteeri ja toimituksen jäsen Tapani Hietaniemi menehtyi sairaskohtaukseen kotonaan Helsingissä 3.10.2009.

HIETANIEMI SIVILISAATIOHISTORIOITSIJANA

Hietaniemi oli Helsingin yliopiston sivilisaatiohistorian dosentti. Oppialaansa hän kuvasi kotisivullaan seuraavasti: ”Sivilisaatiohistoria on uusi tieteenala, joka liikkuu aatehistorian, historianfilosofian, sosiaalhistorian ja historiallisen sosiologian alueilla. Sivilisaatiohistorian tutkimuskohteena on maailmanhistorian suurten käänteiden käsitteellistäminen ja eri sivilisaatioiden vertailu. Maailmanhistorian keskeisiä käänteitä ovat mm. neoliittinen valankumous, valtion synty, eri sivilisaatioiden eriytyminen ja yhdistyminen maailmanjärjestelmäksi, kapitalismin synty ja globalisaation historialliset muodot. Sivilisaatiohistoria arvioi myös sivilisoitumisen prosessia, tapaa, jossa ihmisen ja yhteiskunnan keskinäisriippuvuus kehittyi.”

Hietaniemen keskeisiä teoksia ovat monografia *Max Weber ja Euroopan erityistie* (1998) ja yhdessä kirjoittajaryhmän kanssa julkaistu *Feodalismi: Uuden ajan käsite, keskiajan ilmiö, maailmanhistorian kategoria* (1997). Yksin tai yhdessä muiden kanssa toimitettuihin teoksiin kuuluvat *Aiheita Weberistä. Weber modernista rationaalisuudesta, uskonnosta, oikeudesta ja yhteiskuntaluokista* (1987), *Historian alku: historianfilosofia, aatehistoria, maailmanhistoria* (1993) ja tärkeän opettajan, Matti Viikarin, jälkeenjääneistä teksteistä koottu *Historiallinen ajattelu, edistys ja yhteiskunta* (1995).

Omien teosten lisäksi Hietaniemi vaikutti laajasti sekä kääntäjänä että monipuolisena luennoitsijana. Hän suomensi tekstejä seitsemästä kielestä (saksa, englanti, tanska, hollanti, viro, ruotsi ja venäjä). Suomennoksista tärkeimpiä olivat lukuisat sujuvat käännökset Max Weberin mutkikkaista saksalaisista teksteistä, muun muassa *Kaupunki ja Maailmanuskonnot ja moderni länsimainen rationaalisuus*, vaikka valittaen voidaan todeta, että työpöydällä olleet Weberin *Wirtschaft und Gesellschaft* ja Norbert Eliaksen *Über den Prozess der Zivilisation* jäivät kesken. Ensyklopedistin maineen pitäjälleen tuoneiden luentojen kaari ulottui maailmahistorian alkuhämäristä moderneihin yhteiskuntiin, ympäristöongelmista globalisaatioon ja Baltian erityisongelmista ateismin filosofiseen perustaan.

Tutkijaliittolaisena Hietaniemi kuului 1960-lukulaisten jälkeen toimintaan tulleeeseen niin sanottuun ”kadotettuun sulkupolveen”, jonka kohtalona oli ainainen etsintä erotukseksi edellisestä sukupolvesta, jonka valtaenemmistö ehti hetken aikaa uskoa löytäneensä totuuden. Toimittuaan Akateemisen Sosialistiseuran dissidenttisen *Vastavirta*-lehden päätoimittajana Hietaniemestä tuli *tiede & edistys*-lehden toimitussihteeri ja aktiivinen tutkijaliittolainen vaikuttaja, jonka väsymättömän pohdinnan ja alituisen kyseenalaistamisen näyttämöitä olivat muun muassa Tutkijaliiton kesäkoulu ja Tutkijaliiton klubit sekä Pohjoismainen kesäakatemia NSU.

HIETANIEMI VIKARIN PIIRIN HISTORIOITSIJANA

Hietaniemi oli keskeinen Helsingin yliopiston historian laitoksella ja se liepeillä muodostuneessa Matti Viikarin piirissä, joka sai alkunsa 1970- ja 80-luvun taitteessa ja jonka toiminta vakiintui, kun Viikarista tuli vuonna 1984 yleisen historian apulaisprofessori ja hän ryhtyi rakentamaan tutkimushanketta ”Moraali, tiede ja historia”. Hietaniemi palkattiin laatimaan hankkeen esitutkimus, josta sukeutui yli satasivuinen tutkimussuunnitelma, joka jo sel-

laisenaan sai lukijoita kollegoista ja nuoremista opiskelijoista. Suunnitelma hahmotti kunnianhimoisen pyrkimyksen voittaa modernia yhteiskuntaa kuvaamaan tehtyjen teorioiden anakronismit ja rakentaa aatehistoriallisen ohjelman avulla myös esimodernien sivilisaatioiden käsitteellistämiseen soveliaita työkaluja. Tämä pyrkimys leimasi Hietaniemen koko tutkijanuraa aina viime aikoihin asti.

Viikarin piiriä luonnehtivat vapaa intellektualismi, boheemit elämäntavat ja hierarkioita ja oppialojen rajoja kunnioittamaton henki. Vuosien varrella piirissä nähtiin aatehistorioitsijoiden lisäksi filosofeja, sosiologeja, politiikan tutkijoita, oikeustieteilijöitä ja taidehistorioitsijoita. Hietaniemi oli piirin keskeisimpiä jäseniä. Hän jakoi Viikarin pyrkimyksen historian-tutkimuksen ja yhteiskuntatieteellisen teoretisoinnin yhdistämiseen ja molemmat siirtyivät marxilaisesta pääomalogiikasta Max Weberin historialliseen yhteiskuntatieteeseen.

Hietaniemi osallistui piirin pyrkimykseen kehittää yhtäläillä modernin kuin esimoderninkin yhteiskunnan kuvaamiseen käypää käsitteistöä lukemalla klassikoita Aristoteleesta Weberiin. Jos Viikarin kunnianhimoisena pyrkimyksenä oli ymmärtää niin sanotun vanhan maailman yhteiskunnallista logiikkaa ja kapitalismin syntyä, laajensi Hietaniemi näkökulman globaaliin sivilisaatiohistoriaan, jonka tavoitteena oli selittää kaikkien aikojen historiallisia yhteiskuntia.

Hietaniemi koki itse olevansa Matti Viikarin manttelinperijä toimittuaan ensin hänen Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimushankkeessaan 80-luvulla ja sitten assistenttina historian laitoksella 90-luvun alkupuolen. Viikarin ennenaikainen kuolema vaikutti Hietaniemeen syvästi. Eräänlaisena surutyönä Hietaniemi johti Viikarin postuumin kirjan *Historiallinen ajattelu, edistys ja yhteiskunta* toimittamista ja jatkoi Viikarin piirin parhaita perinteitä feodalismi- ja sivilisaatiohistoriaopintopiireissä, jotka kaikki vaikuttivat niihin osallistuneiden intellektuaaliseen kehitykseen, tutkimusorientaatioon ja joiden piiristä syntyi kirjoja, artikkeleita ja suuri määrä käännöksiä klassikoista nykyteoreetikoihin. Hietaniemi ei vain kääntänyt itse, vaan vaikutti siihen, että suomeksi käännettiin muun muassa Fernand Braudelia, Marcel Maussia ja tietysti monet Vastapainon Sivilisaatiohistoria-sarjan painavista teoksista.

Viikaria Hietaniemi ei koskaan unohtanut: hän oli kantamassa tämän arkkua, järjestämässä jäämistöä ja muistoseminaaria piiriin kuuluneiden kollegojensa kanssa, ja myöhempinä vuosina hän kävi ystäviensä kanssa suorittamassa viiniuhrin opettajansa haudalla.

POLIITTINEN HIETANIEMI

Hietaniemi aloitti poliittiset kokeilunsa vasemmalta, mutta palatessaan vuonna 1982 Kroatiasta kriittisen teorian edustajien konferenssista, jossa kohtasi sikäläisiä toisinajattelijoita, hän oli vakuuttunut siitä, että reaaliosialismi tulee romahtamaan.

Ajatus oli jokseenkin raikas silloisessa Suomessa. DDR-vitsien mestari ei kuitenkaan ollut poliittisesti täysin koditon, sillä Hietaniemen uudeksi yhteiskunnalliseksi tukikohtaksi vakiintui pian Vihreä liike. Kiinnostus oli virinnyt jo Koijärvellä vuonna 1979, ja Hietaniemen tutustuttua Saksan vihreiden reaalipoliittisen siiven aatteellisenä johtajana tunnetun Joschka Fischerin ajatteluun poliittinen vakaumus sai tuekseen myös teoreettiset perustelut. Tie aktiiviseksi vihreäksi jatkui 1990-luvulla, Suomen Fischerin Osmo Soivivaaran tukijoukoissa ja pian myös erilaisissa luottamustehtävissä.

Hietaniemestä tuli pian keskeinen vihreä hahmo, tinkimätön keskustelija ja argumen-

toija, monipuolinen vihreä taustavaikuttaja. Jäsenyydet ja varajäsenyydet vihreässä valtuuskunnassa ja puolueen hallituksessa tutustuttivat puolueen tärkeimpiin toimijoihin, ja puoluekokouksissa suorastaan odotettiin terävää, oppinutta ja samalla hauskaa vuosittaisannosta Hietaniemeä. Poliittisista tehtävistä ehkäpä tärkein oli puheenjohtajuus vihreiden periaateohjelmatyöryhmässä vuosina 1997–98. Laadittu ohjelma suuntasi vihreää politiikkaa uudelle vuosituuhannelle, mutta vieläkin tärkeämmäksi muodostui Hietaniemen epämuodollinen asema.

Osmo Soininvaara totesi silloisen eduskunta-avustajansa väitöskaronkassa vuonna 1998, että tuore tohtori voi lukea ansioluettelonsa senkin, että Suomesta tuli Euroopan talous- ja rahaliiton jäsen. Kommentti ei ollut vain lioittelua. 1990-luvun suuria valintoja tehtäessä ei näet ollut lainkaan selvää, että Vihreät, sen puoleen kuin muutkaan puolueet Kokoomusta lukuun ottamatta, asettuisivat euron kannalle. Keskusteluasetelma oli jännittynyt ruotsalaisen sisarpuolueen asetuttua kielteiselle kannalle suhteessa integraatioon.

Fischerinsä lukeneen Hietaniemen argumentit voittivat. Globalisaatiota ei voinut vastustaa jättäytymällä ulkopuolelle, vaan sitä oli säänneltävä menemällä mukaan. Pääväite oli se, että ylikansallista taloutta voitiin ja voidaan reguloida vain ylikansallisella politiikalla. Tinkimättömänä väittelijänä tunnettu Hietaniemi ei antanut periksi vastaväitteille, jotka tiesi omiaan heikommaksi. Vihreiden ydinryhmä alkoi siirtyä jäsenyyden kannalle, ja vasta tämä siirtymä avasi Soinivaaran mukaan sosiaalidemokraateille mahdollisuuden kääntyä ajamaan yhteisvaluuttaa.

Hietaniemen aktiivisin poliittinen vaihe ajoittui vuosituuhannen vaihteeseen, mutta aktivismi jatkui aivan hänen elämänsä viimeiseen iltaan saakka. Viimeisenä poliittisena tehtävänään hän oli keskeisenä toimijana mukana perustettaessa Vihreää miesliikettä ja vaikutti järjestön hallituksessa. Toinen Hietaniemelle tärkeä vaikutuskanava oli Vapaa-ajattelijat ry, jossa vakaumuksellinen ateisti hioi yhä parempia argumentteja yhteiskunnan sekularisoimiseksi.

Poliittinen Hietaniemi kuului älymystösukupolveen, joka vaelsi vihreän liikkeen liepeille 1980-luvun jälkipuoliskolta alkaen. Tosin Hietaniemi ei vain vaeltanut, vaan monella tavalla näytti tietä muille. Olennaisia elementtejä politiikan hietaniemeläisessä tulkinnassa olivat pehmeän globalisaation kannatus, post-nationalismi, käsitys vahvasta yksilönvapaudesta, sukupuolten tasa-arvosta ja yhteiskunnan sekularisaatiosta sekä kolmannen maailman oikeudet.

Hietaniemi ei ole täysin osaton siihen, että nämä teemat alkavat olla poliittista valtavirtaa. Maailman muuttaminen ei kuitenkaan ollut Hietaniemen ainoa tehtävä: terävät vitsit ja viiltävän täsmällisesti osuvat sitaatit tekivät hänestä tärkeän vaikuttajan lukuisilla sähköpostilistoilla, noilla tietoyhteiskunnan aavoilla ulapoilla. On koskettavaa, ja samalla kuvaavaa, että sadat hänet vain netin välityksellä tunteneet surevat tälläkin hetkellä menetettyä ystäväänsä, jota eivät koskaan edes tavanneet.

TAPANI ÄIJÄNÄ

Intellektuellityypinä Tapani oli omien sanojensa mukaan paitsi ”äijä” myös ”äijätutkija”, joka oli aina valmis lukemaan jonkin saksalaisen tutkijan 2 500-sivuisen *Eine Kurze Einleitungin* asiaan jos toiseenkin, oli kyse sitten Habermasista, Sombartista tai Weberistä. Nuorena graduntekijänä hän ilmaisikin missiokseen tutkia sitä ”kuinka pitkälle valkoisen länsimaisen

akateemisen miehen järki tässä maailmassa riittää”.

Kaverinakin Tapani oli se ensyklopedisti, joka aina oli ensimmäisenä lukenut asioista *Der Spiegelistä* tai *Tageszeitungista* ja jolla aina oli varma – joskin ainakin periaatteessa argumentein muutettavissa oleva – mielipide ajankohtaisista asioista, mutta hän ei ollut vain tätä. Kapakan ja kahvilan sosiaalisuudelle arvoa antavana ja niitä kannattelevana hahmona hän oli yleensä myös se, jolla oli informatiivisen sivilisaatiohistoriallisen vertailun lisäksi ensimmäisenä kerrottavanaan ajankohtaisesta aiheesta myös hervoton vitsi.

Tapani oli johdonmukainen ateisti, joka kuitenkin saattoi seminaarimatalla auton takapenkillä veisata paitsi *Vapauden kaihoa* myös virttä *Totuuden henki johda sinä meitä*. Monet muistavat Tapanin etusormi opettavasti pystyssä, mutta kasvoillaan leikillinen virne. Tavallisesti hän tuolloin onnistui kiteyttämään jonkin vaikean ja haasteellisen ajastuskulun, jonka parissa olimme yhdessä ahkeroineet. Toisina hetkinä hän kiihtyi eikä suostunut antamaan tuumaakaan periksi omasta näkemyksestään ja julisti, että ”on objektiivisesti totta, että...” Näinä hetkinä vastapuoli ei aina ollut yhtä vakuuttunut argumentin objektiivisesta ylivertaisuudesta kuin virnistelevää Tapania kuunnellessa.

Tapani onnistui intellektualisoimaan myös kiihkeän jääkiekkoharrastuksensa luennoimalla pitkään ja perusteellisesti saksalaisten lätkäjoukkueiden tunnusten heraldiikasta ja kannattajalaulujen aatehistoriallisista juurista. Hän osoitti rakkautta lajiin myös seuraamalla kollegoidensa lasten junioripelejä ja kommentoimalla niitä yhtä syvällisellä lajituntemuksella kuin liigapelejäkin.

Kuolema tuli yöllä ja yllättäen. Se jätti lähiyhteisön hämmennyksen valtaan. Siksi olisimme nyt vaikean tapahtuman äärellä kerrotun hietaniemeläisen katharttisen vitsin tarpeessa – mutta Tapania ei enää ole sitä kertomassa.

Muistoa kunnioittaen,

Risto Heiskala, Tuomas Lehtonen ja Jukka Relander